

„Nenáboženská spiritualita“

O obsahu pojmu spiritualita

I cesta je cílem

Cíl příspěvku

C.G. Jung v roce 1945 napsal: „Jako vědec se musím zdaleka vyhýbat všemu, co je dogmatické a metafysické, neboť kázání Evangelia není úkolem vědy. To je ale přesně to, co má říci teolog, totiž že dogma je dosud nejdokonalejší odpovědí na nejpodstatnější problémy objektivní psychy, a také její nejlepší formulací, a že to byl Bůh, kdo způsobil všechny tyto věci v duši člověka.“¹

C.G. Jung jakoby zde teologii upíral to, že i ona může být vědou, ale to je zřejmě součástí širšího problému jeho celoživotního hledání vztahu ke křesťanství jakožto člověka, který vyrostl v rodině evangelického pastora s příliš jednoduchými odpověďmi na příliš složité otázky života.

Chci hovořit o spiritualitě jako teolog, a bude pochopitelné, nebude-li můj pohled sdílet psycholog. Ukážu, že slovo *theos* souvisí především se slovem *pneuma* (*spiritus*), a nikoli nezbytně se slovem *psyché*. Je-li psycholog křesťanem, zpravidla mám pocit, že ve věcech spirituality je mu těžko rozlišovat a vůbec mu jeho pozici nezávidím. Jakoby jako křesťan někdy potřeboval doříct něco, co si jako psycholog už nemůže dovolit. Je ovšem jasné, že si psychologie i psychologů velice vážím a velice je respektuji.

Chci hovořit jako křesťanský teolog, biblista, ale to neznamená, že budu mít nutně na zřeteli spiritualitu čistě křesťanskou, nebo případně určitý typ křesťanské spirituality.

Spiritualita se ve své nejzazší hranici musí především vyrovnat s problematikou smrti jakožto poslední tečkou za vším, co člověka přesahuje.

V prosinci 2016 zemřel slavný český kytarista Radim Hladík. Čekal na transplantaci plic, ale bohužel se nedočkal vhodného dárce. Jeden z jeho přátel to na Facebooku okomentoval slovy „věřil jsem, že to zvládne“.

Co měl Radim Hladík „zvládnout“? Lidé to v podobných situacích říkají často. I můj mladší bratr, který se vždy proklamoval ateistou, mi po prvním cyklu ozařování své rakoviny řekl: „V prvním kole jsem zvítězil.“ Podobně svého času mluvil i ministr kultury Pavel Dostál. Oba ovšem nakonec zemřeli.

„Slova o zvládnutí nebo vítězství jsou jen iluzí smrtelníků o nesmrtelnosti. Smrtelnost volá po nesmrtelnosti a tedy po Bohu. Co si počít se smrtí ve společnosti bez Boha?“ napsal jsem něco v tomto smyslu na Facebook a šel spát.

Ráno se u mých slov objevil komentář jednoho z mých facebookových přátel. „Zvládnout“ měl to, že tu ještě mezi námi mohl bluesovat a okouzlovat nás svoji hrou, Láďo... Nevím, jak nelze bez boha (v tvém smyslu katolickém) chápat smrt, ale vím, že ty k bohu nikdy nedojdeš. Jsi v kazajce katolicismu a možná ti zbude jen to vaše peklo, což tě nemusí mrzet, protože jste jeho existenci nikdy neprokázali, ani se do něj nikdo nedostal, tudíž ani ty... A co je pro

¹ Carl Gustav Jung, Sto dopisů, Praha: Sagittarius, 1996, s. 75. , in Vít Machálek, *Dialog křesťanství a analytické psychologie C.G. Junga*, <http://vit-machalek.blogger.cz/Dialog-viry-a-vedy/Dialog-krestanstvi-a-analyticke-psychologie-C-G-Junga>, 18-03-2017

Radima krásnější či lepší, necht' rozhodne Jimi Hendrix, Vlád'a Čech, Ota Bezloja a B.B. King.... Nejsme bezbožnou společností!! To si o nás myslíte vy, nejzbožnější!“

Jestli tomu dobře rozumím, tento můj přítel vyznává jakési zvláštní nebe bez boha. Já bych to charakterizoval jako jakýsi „spirituální materialismus“.

Jako kněz, pohybující se v převážně nenáboženských prostředích, zažívám podobných hovorů relativně hodně. Jistě nejsme bezbožnou společností, jsme společností nejrozumnějších spiritualit, kde každý svou spiritualitu vztahuje k něčemu jinému.

Ostatně, několik týdnů po smrti Radima Hladíka mne jeho manželka požádala, zda bych za něj nemohl mít zádušní mši. Oba byli sice věřícími, ale nepraktikujícími křesťany, a byli spolu jako manželé padesát let. Radim zemřel doma u své ženy, což ovšem oba moji facebookoví přátelé již nevědí.

Cílem mého příspěvku je ukázat, že pojem „spiritualita“ souvisí s biblickou antropologií, a že je-li pojat nenábožensky a mimo biblický kontext, zavádíme do něj vnitřní rozpor. Jak víme, obsah tohoto pojmu se pak těžko hledá, jak ukazuje i dnešní konference.

Úvodní předpoklady

Jak postupně dokázali Friedrich Schleiermacher, Wilhelm Dilthey, Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer, ke každému jevu přistupujeme v hermeneutickém kruhu s určitým předporozuměním. Je tomu tak nutně i v případě pojmu „spiritualita“.

Jsem původně inženýr, a tedy absolvent materialistické marxisticko-leninské filosofie na totalitní vysoké škole. Co do úvah o existenci světa a otázek po jeho věčnosti jsem si odsud odnesl pro mne důležité poznání o konfliktu, řekněme, mezi idealismem a materialismem, tedy o tom, že buď idea stvořila hmotu (a tedy Bůh stvořil svět), nebo hmota stvořila ideu (a tedy člověk si vymyslel Boha), se zřejmou marxistickou preferencí pro to druhé, jak to dobře definoval Feuerbach.

Otázka hmoty je sice dnes poněkud složitější, jelikož, jak ukázal Albert Einstein, hmota je jednak převoditelná na energii, a jednak v tom, co za hmotu normálně považujeme, je ve skutečnosti spíše mnohonásobně více volného prostoru, než hmotných částic; to však na základním rozlišení materialismus/idealismus nic nemění.

Jestliže existuje Bůh, stěží může být součástí byt' na energii či na lásku převoditelné hmoty (a s tím souvisejícího prostoru a času), protože takto bychom znovu zůstali vězet v materialismu. Je třeba si vybrat jedno nebo druhé, což je předmětem víry, nikoli vědy, a v našem diskurzu se tedy stává postulátem.

Já postuluji existenci Boží, nemohu ji tedy nijak dokázat, a tak právě existence Boží je mým předporozuměním. Je sice možné o všem poctivě uvažovat ze dvojího pohledu, nejprve tak, jakoby Bůh byl, a pak ještě jednou tak, jakoby nebyl, jenže jednak je velmi obtížné takto žít a jednak je takto uvažující člověk v jakémsi neustálém vnitřním konfliktu. Je možné uvažovat z dvojího pohledu, ale to, co pro jednoho může být vědeckou poctivostí, se pro druhého může stát životním traumatem. Jistě to ale u většiny bude spíše celoživotním hledáním bez jednoznačné odpovědi.

Je-li Bůh a má-li svět v něm svůj původ, pak musí být od světa oddělen; panteismus by tak totiž v sobě obsahoval vnitřní kontradikci a byl by v podstatě jen další formou materialismu. Je-li Bůh, pak v židovsko-křesťanském myšlenkovém systému je určující to, co o něm zjevuje Bible, se všemi důsledky pro výklad světa i člověka. Chci vám tedy v tomto smyslu představit několik myšlenek, ale musím přitom bohužel jednat velmi zkratkovitě, proto se omlouvám těm, kdo nejsou s Biblí familiární. Jednou z takových zkratk je tvrzení, že Bůh je stvořitelem světa.

Je-li Bůh stvořitelem světa, pak nemůže být jeho součástí, a tedy nutně, jak to poeticky vyjadřuje Gn 1, musel „sedmého dne odpočívat“. Jestliže jednoho dne „přestal tvořit“, je tím obrazně vyjádřena jeho oddělenost od jeho díla a zároveň jeho nadřazenost nad ním. Stejně tak to platí pro stvoření člověka.

Je-li Bůh stvořitelem člověka, pak to má pro vlastní sebepojetí člověka podstatnou váhu.

Člověk podle Gn 2,7

Jahvistická zpráva o stvoření člověka hovoří takto:

xP;îYlw: hm'êd"a]h'ä-!mi 'rp'[' ~d"a'h'(-ta, ~yhiøl{a/
hw""hy> •rc,yYlw: 7

`hY")x; vp,n<il. ~d"Pa'h'(yhiîy>w:) ~yYl+x; tm;äv.nl wyP'Pa;B.

Česky doslova to zní takto: „I uhnětl Hospodin Bůh člověka, prach ze země, a vdechl do jeho nozder dech života, a stal se člověk živou duší.“

(Vul.: formavit igitur Dominus Deus hominem de limo terrae et inspiravit in faciem eius spiraculum vitae et factus est homo in animam viventem; LXX: kai. e;plasen o` qeo.j to.n a;nqrwpon cou/n avpo. th/j gh/j kai. evnefu,shsen eivj to. pro,swpon avtou/ pnoh.n zwh/j kai. evge,neto o` a;nqrwpoj eivj yuch.n zw/san).

Výsledný produkt, „živá duše“ (*nefeš chajjá*, anima vivente, *yuch. zw/sa*) zde nevyjadřuje „duši“ ve smyslu řecké filosofie (ať již Platonovu duši existující samostatně, nebo Aristotelovu duši existující pouze jako určující princip hmoty), ani řecký dualistický pohled na člověka coby *psyché-sóma*, ani křesťanský folklór jakožto duše, která jde po smrti k Bohu, nýbrž celého živého člověka z pohledu jeho interpersonalilty. Člověka bychom zde mohli definovat jako „prach, oživený Božím dechem“. Jeden německý autor verš komentoval přibližně takto: viděno z fyzické, se zemí spjaté stránky, je celý člověk tělem, a chceš-li nasytit tělo, musíš mu dát chléb; z interpersonální stránky je celý člověk duší, a chceš-li nasytit duši, musíš jí dát lásku; ze stránky toho, co jej přesahuje, je celý člověk duchem, a chceš-li nasytit ducha, musíš mu dát Boha. Jestliže člověk není v těchto třech rozměrech sycen, nejen že strádá, ale snaží se tyto rozměry za každou cenu sytit třeba i patologicky.

Další vývoj biblické antropologie

Jakmile Hospodin o pár kapitol dál oznamuje Noemu důsledky potopy, říká: „Zahladím tak zpod nebe všechno tvorstvo, v němž je duch života“ (srov. Gn 6,17; ~yYlëx; x:Wrâ

Jeví se, že teologicky je člověk prach, oživený duchem, jehož dostává od Boha a jenž se k Bohu vrací. Jistě, otázkou je, „kdo“ se k Bohu vrací.

Jestliže se vrátíme na počátek našeho přemýšlení, do Gn 2,7, člověk je „živou duší“ (*nefeš chajjá*), vzniklou z prachu a Božího dechu. Jeho určující původ je v Bohu, kdy poté, co mu prach země umožnil na zemi jako „živé duši“ existovat, se jako „duch“, snad nyní jako individuum, individualita, obohacena a zformována pozemskou existencí, k Bohu vrací.

Jestliže slovo „duch“ (*spiritus*) a od něj odvozenou „duchovnost“ (*spiritualitu*) redukuje na pouhou psychologickou veličinu, nebo případně ze spirituality uděláme „spiritualitu nenáboženskou“, riskujeme, že člověka odřezeme od jeho kořenů a zároveň jej zbavíme jeho skutečného smyslu, neboť „duch“ se ze své podstaty „vrací k tomu, který jej dal“.

Spiritus bez Boha ztrácí smysl a člověk jako takový nikdy nemůže bez Boha najít odpověď jak na své nejhlubší touhy, tak na otázku smrti, jež je prubířským kamenem veškerého hovoru o spiritualitě.

S tím souvisí nejen to, jak spiritualitu definujeme, ale i to, jak ji chceme rozvíjet.

Jak spiritualitu rozvíjet?

Svatý Augustin napsal: „*Mens eo ipso imago Dei est quo eis capax est*“ (De Trinitate XIV, 8.11), zjednodušeně tedy můžeme říci, že člověk je „schopen Boha“. Je-li člověk prach, oživený duchem, pak stěží může nalézt naplnění jinak, než v absolutnu, což ale v tomto životě není možné. Chce-li ovšem přece jen dojít jakéhosi alespoň relativního pokoje a naplnění při zvládnutí života na této zemi, musí o svoji spirituální stránku pečovat. Jeho spirituální rozměr musí být sycen, jinak svým způsobem „hladoví“ a trpí.

Snad je to součástí mého před-porozumění, ale domnívám se, že spiritualita bez Boha nemůže plně nasytit tvora, který je „Boha schopen“, jelikož se v jeho nitru vždy bude nutně ozývat jakási prázdnota. Jistě se tuto prázdnotu můžeme pokusit vyplnit různými psychologickými či spirituálními řešeními, ale nakonec vždy skončíme u „horizontálního“ humanismu. Jistě, budeme např. umět správně zvládat emoce, plně ocenit literaturu typu „jak pečovat o lidské vztahy“, naučíme se žít soucitně a velkoryse a pravdivě za pomoci meditace, kontemplace, naučíme se třeba „splynout s bytím“, plně docenit a rozvinout dar našeho lidského života na této zemi, naučíme se zvládat samotu a utrpení, naučíme se žít ve vnitřní svobodě, která dopřává svobodu druhým a nepoužívá je jako nástrojů k realizaci vlastních cílů.

Jsem ale přesvědčen, že i když toto vše člověk zvládne, nakonec mu přesto bude stále něco chybět. Bude mu chybět cíl či smysl. Je-li člověk prach, oživený Božím duchem, který se k Bohu vrací, bude mu scházet to, že se nemá kam vrátit, já tomu říkám, že mu bude zima, že mu bude scházet „teplo“, které může dát jen Osoba, bude mu chybět vztah, po kterém spiritualita volá. Člověk zůstane se svou psyché na půli cesty, bez uspokojivých odpovědí na své otázky.

Spiritualita tak, jak o ní hovořím, je především rozvíjením vztahu a nikoli prací na sobě samém. Spiritualita je záležitostí nikoli „horizontální“, nýbrž „vertikální“, psychologie je krásnou vědou pro pochopení psyché člověka, ale nemůže člověku poskytnout spásu, protože mu nemůže poskytnout vztah s Osobou, s Jiným. „*Spiritus*“ je dech od někoho k někomu, nikoli jen „vítr“ vanoucí odnikud nikam.

Závěrečné zhodnocení

Cílem mého příspěvku bylo ukázat, že pojem „spiritualita“ souvisí s biblickou antropologií, a že je-li pojato nenábožensky a mimo biblický kontext, zavádíme do něj vnitřní rozpor.

Slovní spojení „nenáboženská spiritualita“ se mi jeví jako vnitřně protikladné, nebo spíše problematické, i když v naší době asi potřebné, protože lepší nemáme. Je ovšem ze stejného ranku, jako všechny ostatní skutečnosti, s nimiž si společnost bez Boha co do člověka neví rady, a tak kostel musela nahradit obřadní síní, kněze občanským řečníkem a teologií (a případně další humanitní vědy) na trůně university ekonomikou. Jistě to nutně nemusí být na škodu, ale jak vidíme z dnešního semináře, nese to s sebou jisté problémy.

Jeden osobní příběh na závěr

Jeden kamarád evangelík, Martin, mne jako katolického kněze poprosil, zda bych udělil svátost pomazání nemocných jeho umírající tchyni. Jako evangelíka, který nechápe katolické svátosti, jsem ho musel dlouho přesvědčovat, že babičce musíme říct, že jsem kněz (on to odmítal, protože se bál, že ji to vystraší). Babička byla oproti jeho očekávání ráda a na druhý den zemřela.

Uběhne asi měsíc, volá mi neznámé číslo. „Dobrý den, dostal jsem na vás kontakt od Martina. Umírá mi maminka a vy prý umírajícímu člověku dokážete pomoci. Smím vás poprosit, zda byste za maminkou nepřišel?“

Dáváme si sraz venku před hospicem. Její asi čtyřicetiletý syn mi povídá: „Jste hodný, víte, ale nemůžeme jí říct, že jste kněz, to by maminku vystrašilo, víte, a kromě toho, já jsem úplně ateista.“

„Já jí ale jako Ladislav Heryán nemůžu vůbec nijak pomoci. Já jí mohu pomoci jedině jako kněz, a kromě toho si nemyslím, že jste až takový ateista, to byste mi nevolal.“ Martinův kamarád je očividně vyveden z míry.

Je krásné zářijové poledne, sedíme na lavičce. „Vidíte ty mraky?“ říkám laskavě. „Jak to, že pro nás nejsou jen jakýmsi bílými fleky na modrém pozadí, ale že řekneme, že je to krásné? Copak je krása jen nějaká chemie v našem mozku? Je to pro nás krásné, protože jsme pro krásu stvoření. Já nevím, zda by něco takového mohl říci třeba pes.“ Pán, ještě více vyveden z míry, nic neříká a zamyšleně pokyvuje hlavou. „A proč byste nechtěl, aby vaše maminka zemřela? Snad i to je proto, že jsme tak stvoření, jsme stvoření pro nesmrtelnost.“ Ještě mu povídám o své představě Boha, a po asi dvaceti minutách vyrazíme za babičkou. Cestou mi říká: „Dobře tedy, nebudeme jí tajit, že jste kněz.“

Babička byla viditelně ráda, že jsem přišel. Pán mne po všem nakonec doprovází k východu. „Jsem moc rád, děkuji, babička už na nikoho nereagovala tak, jako na vás. Úplně jste mi zamotal hlavu, budu o tom všem přemýšlet.“